

Лавріненко Н.П.
Чигиринський р-н, с. Івківці
Викладач кафедри історії України ЧНУ

СУБОТІВСЬКИЙ ПАЛАЦ БОГДАНА МИХАЙЛОВИЧА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. ЗАГАДКА ЗОБРАЖЕННЯ

Суботів село відоме та славне. Славне, перш за все тим, що саме тут була улюблена резиденція гетьмана, тут він провів дитячі роки, тут він творив козацьку державу і тут він знайшов свій останній спочинок... Лишив Богдан Михайлович по собі не лише славні справи політичні, державницькі а й новозабудоване містечко Суботів, свою малу батьківщину.

Магія Суботова заворожує. Потрапивши сюди, зайшовши до святої для кожного українця Ільїнської церкви, побачимо місця, де зароджувалася ідея української державності, наблизимося впритул до героїчних подій української історії.

Сьогодні Суботова все ще нагадує колишню велич. Ільїнська церква гордовито споглядає сільські будні, а сотні туристичних автобусів мчать показати туристам “п’ятигривневу церкву”. Місцеві жителі уже говорять, що без тих автобусів уже й Суботів–не Суботів. З цим варто погодитися, адже за день тут проїздять десятки туристичних груп. Тисячі туристів вклоняються пам’яті великого українського полквлдця та державотворця.

Ільїнська церква дивом пережила буремні століття і радує туристів ХХІ ст. Але в часи Б. Хмельницького суботівська резиденція обмежувалася далеко не церквою. Як стверджує В. Гугля лише на дворі розташовувалося понад 20 будівель. Серед яких був кам’яний будинок Гетьмана, будинок родини гетьмана, челядницька, кухня, стайня і т.д. [1, 14].

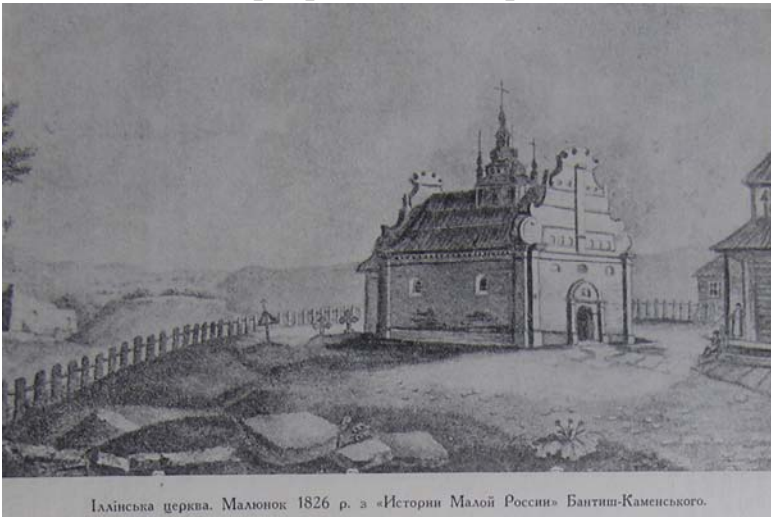
По смерті Гетьмана Українська козацька держава пережила не найкращі свої часи. Суботів пережив у 1664 р. напад поляків, на чолі з Стефаном Чернецьким, турецькі чигиринські походи 1677-78 рр., “Вічний мир” з його

згонами, відновлення польських порядків, російське володарювання ... Хто, коли й що почав руйнувати не відомо, але першість у цій “святій справі” віддамо полякам.

Але не зробили стільки шкоди гетьманському двору чужоземці як місцевий люд. Руїни гетьманського двору розбирали до 1949 р., включно. У наслідок такого ставлення до гетьманового двору житлові і господарські споруди селян, будівлі місцевого колективного господарства і, навіть, сільський Будинок Культури (до речі збудований на місці Михайлівської церкви) масово зводилися на цеглі та камені славнозвісних руїн.

Якими ж були ті будівлі, що їх руїни нищили, розбирали три сторіччя, та ще й нам лишилося? Спробуємо прослідкувати деякі зображення суботівського двору Богдана Хмельницького.

Наша ретроспектива розпочнеться з першої чверті XIX ст. Найбільш

Ільїнська церква. Малюнок 1826 р. з «Истории Малой России» Бантиш-Каменского.

раннім зображенням гетьманського палацу, замчища в с. Суботів, є робота художника П. Сплетсера “Ільїнська церква” датована 1826 роком. У подальшому вона була вигравірована О. Осиповим та опублікована в “Истории Малой

России ...” Д. Бантиш-Каменського [2]. На задньому плані цього зображення видніються рештки західної стіни будівлі. Руїни збереглися на рівні першого поверху й, враховуючи відстань та перспективу, не поступалися Ільїнській церкві.

221. БОГДАНОВІ РУЇНИ В СУБОТІВІ.
Листопад. 19—X 1845.

Важливе історичне значення має малюнок Т. Шевченка “Богданові руїни в Суботіві”, датований 1845 р. [9]. На ньому зображено рештки будівлі, форму якої і рівень над поверхнею ґрунту

складно визначити. Завдяки зображенню церкви ми чітко бачимо не лише прив'язку до місцевості, а й прослідковуємо географічну спрямованість об'єктів. Зокрема, хрест на куполі вказує напрямки південь-північ. Вибраний Т. Шевченком ракурс з одного боку символічно передає глядачеві руїни палацу на фоні Ільїнської церкви, з іншого – обмежує бачення розмірів та співвідношення двірцевого архітектурного ансамблю. На думку директора краєзнавчого музею В. Гуглі шевченко змалював приміщення так званої вежі “Дон-жону” [1,16].

На малюнку Т. Шевченка “Богданова церква в Суботові”, датованому тим же днем, що й попередній, на задньому плані видно південно-західний край замчища [9]. Тут, приблизно там, де на малюнку П. Сплестера розташовано руїни, добре проглядаються силуети трьох кіп сіна.

Побувавши в суботові в червні 2006 року ми мали змогу зафіксувати на замчищі тотожні зображеним на малюнку Шевченка скирти сіна. Також видно неприступні схили та рів по периметру двору. На основі цього зображення складно судити про будівлі замчища, переважна частина якого лишилася осторонь уваги художника.

Суботівські малюнки Шевченка засвідчують, що замчище та його околиці було заселено у пізніші часи, ніж там був Т.Г. Шевченко, несуть цінну інформацію про становище Ільїнської церкви та її околиць у середині ХІХ ст., але не дають змоги отримати повноцінне бачення руїн двору Б. Хмельницького.

Увагу до теми суботівського двору привернула гравюра маловідомого художника, ілюстратора й офортиста, талановитого випускника Імператорської академії мистецтв Івана Степановича Панова (1844-1885 рр) [8]. Його гравюра “Руїни дому Богдана Хмельницького в Суботові” стала однією із багатьох

ілюстрацій до 5-го тому видання “Живописная Россия”, що видавалася під редакцією відомого вченого, мандрівника П.П. Семенова (Тянь-Шаньського) [3, 147]. Факт використання такого зображення руїн цим поважним виданням, авторський підпис на гравюрі І. Панова свідчать про відсутність авторів у правдивості зображення. Відомостей про перебування І. Панова в Україні не виявлено, Але він міг використовувати для цієї гравюри замальовки мандрівників, оригінали яких зараз зберігаються в архівах Академії мистецтв, приватних колекціях чи могли бути втрачені. Тобто, ймовірність правдивості цього пейзажу не визначається фізичною присутністю художника в Суботіві. Але й остання не виключена.

Можна припустити, що автором використано суботівські малюнки Т.Г.Шевченка 1845 р. і на їх основі, у поєднанні із авторським баченням, з'явилася ця гравюра. Становить інтерес і те, подібне зображення 1875 р. в журналі “Плепа” із промовистою назвою “Руїни дому Хмельницького в Суботіві. з набросок Шевченка” [5,

532]. Нажаль, згадана робота Т.Г.Шевченка вважається втраченою. На відміну від відомих шевченкових малюнків І. Панов подає широкоплановий пейзаж із зображенням центральної та південно-східної частини двору. На передньому плані зображено руїни триповерхової будівлі з арокними вікнами та дверима. Із сторони р. Тясмин до вищевказаної будівлі приєднується одноповерхова кам'яна будівля округлої форми під солом'яним верхом. Поруч з руїнами, по широкій стежці у напрямку річки йде селянин. На задньому плані зображено водойму (р. Тясмин) за якою, на горизонті, видніються два вітряки.

Польові дослідження серед корінних жителів с. Суботів підтверджують наявність в минулому вітряних млинів (які ми бачимо вдалині на роботах І. Панова та С. Васильківського), на піщаній дюні навпроти замчища, на

території с. Погорільці. Жителі Суботова пригадують, “що й 1960-х рр. ще було видно одного вітряка” [10].

Ще одне зображення, подібне до попереднього, ми зустрічаємо на

сторінках праці Г. Логвинва “Чигирин-Суботів” [4, 59]. На відміну від офорту І. Панова, ті самі руїни зображено із більш віддаленої точки зору художника, видно їх значно більшу частину. Також зображено тут не одного чоловіка, а двох

осіб, що спілкуються, стоячи посеред шляху, який веде через двір до ріки. Древа виглядають значно більшими та старшими ніж на роботі І Панова. Автором цього твору виявився відомий український художник С. Васильківський.

У праці “Васильківський С.І. Життя і творчість” серед його робіт на історичну тематику ми і зустрічаємо акварель “Руїни в Суботові” [7]. У наведеному в кінці книги хронологічному переліку його творів ця картина розміщена після 1912 – перед 1917 рр. Це наводить на думку про створення цієї акварелі на початку ХХ століття. Що підтверджується при порівнянні пейзажу з гравюрою І. Панова. Відмінності простежуються у розмірах дерев навколо будівель, що свідчить про ймовірне пізніше датування роботи С. Васильківського ніж І. Панова. Робота останнього не могла бути написана після 1885 р., тобто різниця в часі з аквареллю Васильківського становить що найменше 20 років. Сенсу для копіювання Васильківським офорту Панова теж не було, оскільки Васильківський неодноразово проїздив Україною, бував в Суботові, написав “Ільїнська церква в Суботові” та “Руїни в Суботові”.

Техніка створення офорту передбачає використання майстром готових малюнків. І лишається невідомим малюнок, із якого робив офорт Панов.

Ми бачимо два зображення одного й того ж місця, створені у різний час, що логічно підтверджує правдивість зображення. Тобто, можемо прийти до висновку, що в кінці XIX – на початку XX ст. руїни в Суботові виглядали так, як їх зобразили два вищезазначені художники.

Але, якщо в переліку робіт Васильківського “Руїни в Суботові” розташовані в межах 1910-х рр., то стаття відомого історика О.М. Лазаревського стосовно цього зображення була опублікована у 1890 р. [5]. Тобто, лишається 5 років різниці між смертю І. Панова та першою згадкою про малюнок С. Васильківського. Тож, можемо припустити, що І. Панов свій вище згадуваний офорт зробив на основі малюнку Васильківського.

Виникає й інше припущення. У переліку робіт Шевченка-художника є загадково втрачений малюнок “Будинок Хмельницького в Суботові”. Можливо, що саме І.Панову потрапила ця робота Шевченка, чи її копія, із якої згодом і було зроблено гравюру. На користь цього припущення свідчать відмінності між двома зображеннями: інший ракурс, значно молодші дерева на офорті Панова. До цієї думки нас схиляє надпис під першою публікацією цього малюнка в 30-му номері журналу “Пчела” за 1875 р. : “Розвалині дома Богдана Хмельницького в Суботове. С наброска Шевченко”. Авторство Т.Г. Шевченка засвідчувалося і при наступній його публікації в “Вестнике за 1884 р. [5, 532].

На основі робіт Спентсера і Васильківського та при врахуванні архітектурних особливостей подібного призначеннябудівель середини XVII ст. Г.Логвин пише про будинок Богдана, що “це був один із тих великих будинків, що мали в Україні назву кам’яниць. Будинок мав широкий, на двадцять стовпів ганок, чи швидше відкриту галерею. Він займав майже третину фасаду і був вистелений кам’яними плитами, які були прикрашеними різьбленими квітами. Над ганком, замість трикутного фронтона підносився обрізаний зигзагами півкруглий. У полі фронтона на ліпному барельєфі було зображено ведмедя, що видирає мед із вулика, далі кілька поламаних вуликів і пасічника,

що підкрадається до ведмедя і замахується на нього сокирою”. Як продовжує Логвин, поштовхом до такого сюжету слугував зафіксований літописом народний вислів про те, що “ляхи натрапили на чоловіка, на одного, у котрого відняли пасіку, яка по всій землі Польській начинила біди” [4,53-54]

Існує припущення, яке цілковито відкидає причетність малюнка Васильківського до Суботова. На думку відомого архітектора С.К. Кілессо, який спирається на думку історика О.М. Лазаревського, робота Васильківського “Руїни в Суботові” зображує не Суботів, а “Романтичні руїни в Качанівці”, у помісті відомих українських меценатів Тарновських, що на Чернігівщині [5, 532-533]. Дійсно, тут прослідковується певна подібність. На сьогоднішній день в Качанівці можемо бачити руїни, датовані чи то XVI ст., чи кінцем XVIII, які

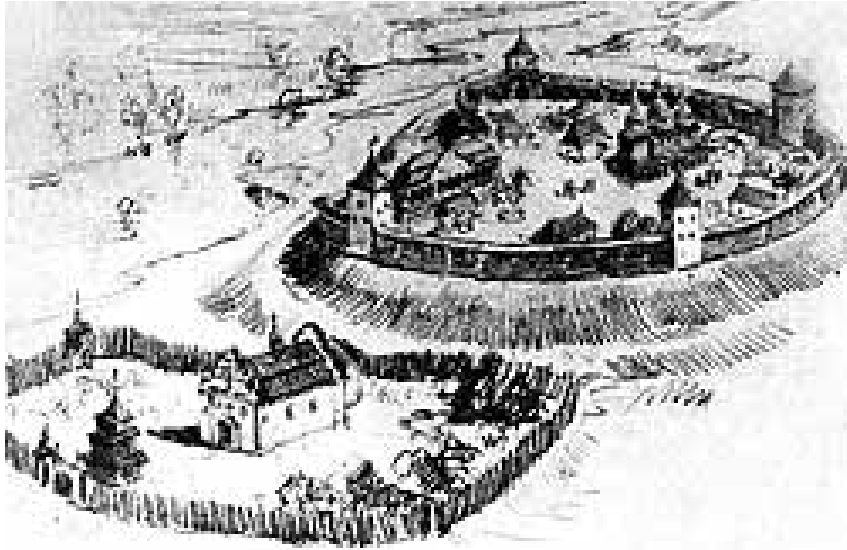
проглядаються риси будівлі із вищезгаданих гравюри І. Панова та малюнку С. Васильківського. Частина першого поверху, третій поверх, та будиночок під соломою, в Качанівці відсутні. Кілессо приводить як аргумент свідчення О.Лазаревського, який бачив цей малюнок у зібранні Тарнавських [6, 89].

Але в зібранні відомих меценатів Тарновських була маса артефактів козаччини з усієї України. Більше того, там був навіть ктиторський портрет Б. Хмельницького з Іллінської церкви, але ні в кого не виникає сумніву в його походженні.

На основі подібності малюнків Панова та Васильківського з руїнами в садибі Тарновських складно ставити під сумнів компетенцію двох відомих художників. Не маючи підтвердження перебування в Україні І.Панова можемо припустити, що він скористався назвою використаного малюнка. Але який сенс

був відомому С.Васильківському, котрий об'їздив Україну називати Руїни Качанівки Суботовом ?

Вищезгаданий Н.Н. Логвин у своїй реконструкції Суботова використовує

роботи І. Панова та С. Васильківського. Він зображує дім Богдана на місці будинку школи, який ми бачимо на фото замчища 1954 р. Реконструкція Логвина, в ряді суттєвих моментів, у тому числі й будинок, лишається на рівні фахового

припущення.

На основі розглянутих зображень не можливо відтворити вигляд комплексу споруд суботівського двору. Також неможливо однозначно відтворити вигляд дому Б.Хмельницького. Підсумовуючи, наголошуємо, що не варто поспішати вилучати із наукового обігу гравюру І. Панова “Руїни дому Богдана Хмельницького в Суботові” та акварелі С.Васильківського “Руїни в Суботові” як такі, що нібито не відповідають дійсності. Остаточо з’ясувати правдивість чи хибність зазначених зображень можуть археологічні дослідження двору Б.М. Хмельницького в с. Суботові та “романтичних руїн” в Качанівці. Також необхідно активізувати пошуки науковців за кордоном, шляхом відрядження фахових експедицій, оскільки саме в архівосховищах Польщі, Франції чи Ватикану можуть зберігатися більш ранні ніж ми досліджували зображення суботівської резиденції гетьмана. Пошук зображення Суботівського двору є важливою задачею української історії, оскільки це надасть змогу відтворити ці історичні будівлі та ліквідує білу пляму в українській історії.

1. Гугля В. Суботів Хмельницьких. Дніпропетровськ, 2006- 61 с.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от присоединения ее к Росс. государству до отмены гетманства, с общим введением, приложением материалов и портретами. – М.,1830.
3. Живописная Россия отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении/ Под общей редакцией П.П.Семенова. – СПб.: Гостиный двор №18., 1897. – Т.V. – Ч.1. – 332 с.
4. Логвин Г.Н. Чигирин-Суботів. К.,1954. - 72 с.
5. Лазаревський А.Н. (Л.А) Буд-то бы дом Богдана Хмельницького // Киевская старина. – 1890. №3. – С532-533.
6. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. К.:Техніка, 2000. – 144 с. С.89.
7. Огієвська І.В.. Васильківський С.І. Життя і творчість. – К.:Наукова думка, 19..
8. Панов И.С. // Энциклопедический словарь/ Под ред. Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1897. – Т.ХХII-а – 960 с. (С. 701)
9. Шевченко Т.Г. Альбом 1845 року /Упоряд. С.Гальченко.- К.: Наук. думка, 2000. [ст 85,153(4УКР) Ш 37]. Факсимільне видання містить малюнки із шевченківської малярської спадщини.
10. МПД автора: Литвиненко Петро Петрович, 1960 р.н.